

Ключевые слова: информационные жанры, интервью, современная пресса, жанровая особенность.

The genre of the interview in the contemporary press.

Summary. The article considers the features of the interview genre in the modern press. In the course of the study on the basis of the theory of the interview genre in the press the material presented in the periodical press is analyzed.

Key words: information genres, interview, modern press, genre feature.

СОМАТИКАЛЫҚ ФРАЗЕМАЛАРДЫҢ СТИЛЬЛИК ХЫЗМЕТЛЕРИ

Алламбергенова Г.А.

Қарқалпақ мәмлекетлик университети

Тилимизде сөзлер бір қанша функционаллық хызметлерде жумсалады. Лексикалық хәм грамматикалық өзгешелигі яки туўра хәм аўыспалы мәнилерде, көркемлеу қураллары тийкарында қолланылатуғын, сөзлик курамның сөзлик байлығын раўажландырып отырады. Бул жағдай фразеологиялық сөз дизбеклерине де тән кубылыс болып, фраземалар бір қанша функционаллық хызметлерди атқарып келеди. Олар көбірек көркем шығармаларда, әсиресе халық аўызеки дөретпелеринде көбірек ушырасады.

Тилде өзиниң раўажланыўы бойынша узақ ўақытлар даўамында қәлиплескен, қурылысы жағынан бир неше сөзлерден дүзилген сөз дизбеклери бар. Булар хәзирги тил илиминде турақлы сөз дизбеклери ямаса фразеологизмлер деп қолланылып жүр. Қарақалпақ тилиндеги фразеологиялық сөз дизбеклери күнделикли қарым-қатнас жасаўда хәм көркем шығармаларда пикирди өткирлестирип бериўде жийи қолланылады.

Фразеологизмлердиң эмоционал-экспрессив тәсиршеңлигин анықлаўдың ең әҳмийетли жолы оларды семантикалық-стильлик бағдарда пухталық пенен үйренип, контексттеги мәни қырларын ашыў болып есапланады [1.10]. Фразеологизмлердиң ишинде айырым сөзлер семантикалық жақтан айырықша көзге түсип фразеологизмнің уйтқысы ретинде хызмет етеди. Бундай сөзлер фразеологизмлердиң курамында қайталанып отырады. Мәселен, тил, жүрек, көз, аўыз, қол, тис аяқ ақ, қара жети х.т.б сөзлер уйтқы сөзлер қатарына жатады [2. 31]. Қарақалпақ тили лексикасы бойынша қәниге илимпаз Е.Бердимуратов бул бойынша «Қарақалпақ тилиндеги сөз дизбеклериниң көпшилиқ топары адамзат турмысында белгили бир әҳмийетке ийе болып келген ең жақын предметлер менен кубылыслар дөгеретинде пайда болғанын көремиз» деген пикирди айтады хәм адам мүшелериниң атамаларына байланыслы (тил, аўыз, жүрек, аяқ, қол, бет, бас, мурын, кулақ, өкпе т.б) хайўанатлар атамаларына байланыслы (ийт, түйе, қой, ат, ешек т.б) сөзлер фразеологиялық сөз дизбеклериниң курамында көп ушырасатуғынын көрсетеди [3.136-137]. Ж.Ешбаевтың «Қарақалпақ тилиниң қысқаша фразеологиялық сөзлиги» мийнетинде соматикалық мәни менен берилген фразеологизмлер көплек ушырасады [4.48-49]. Т.Жумамуратов тәрәпинен дүзилген мектеп оқыўшыларына арналған русша-қарақалпақша фразеологиялық сөзликте де соматикалық фразеологизмлер берилген [5.146].

Өзбек тилиндеги соматик фразеологизмлер бойынша А.Исаев тәрәпинен кандидатлық диссертация қорғалды [6]. Бул жумыста автор фразеологиялық сөз дизбеклериниң сыңарларын бизди қоршаған дүньяның хәр қыйлы кубылыслары менен тиккелей байланыслы түрде пайда болатуғынлығын, фразеологизмлер дус келген сөзлерден алына бермейтуғынлығын, әсиресе тилимиздеги фразеологизмлер адамның дене мүшелерине, хайўанларға байланыслы, флора, фаунаға байланыслы сөзлер этирапында дөрейтуғынлығын анықлайды.

Қарақалпақ тилиндеги фразеологизмлердиң айырым мәнилик түрлери ямаса грамматикалық өзгешеликке ийе еки сыңарлы фразеологизмлер бойынша Г.Айназарованың кандидатлық диссертациясы жақланды. Оның мийнетинде теңлес еки сыңарлы фразеологизмлер тилде қолланылыўына қарай семантикалық жақтан бир неше топарларға бөлип көрсетиледи [2.37]. Филология илимлериниң докторы Ш.Абдиназимовтың «Бердақтың фразеологиялық жаңашылығы» мақаласында шайырдың шығармаларында турақлы сөз дизбеклериниң қолланыў шеберлиги менен бирге шайырдың қәлеминен дөреген жеке стильлик фразеологизмлер анализленген [7]. Қарақалпақ тилинде адамның дене мүшелериниң атамаларына (соматизмлерге) байланыслы бир қанша фразеологизмлер ушырасады. Мысалы: көзине шөп салыў, көзи жетиў, тил алғыш, тил тийгизиў, тили шығыў, тисинен шығармаў, тис қаққан, аўзы ашылыў, аўзына қум қуйыў, аўзынан түскендей, мурнынан жип өткирип алыў, мойнына миний, басына көтериў т.б. Бул мақалада шайырымыз И.Юсупов шығармаларында қолланылған адамның дене мүшелериниң атамаларына байланыслы фразеологизмлердиң қолланыў шеберлигине тоқтап өтпекшимиз. И.Юсупов шығармаларында жүдә көп фразеологизмлер қолланған. Мысалы: *Истиң көзин билип күн етсе талап*, *Дәўран атын минер жалларын тарап* (Көринер болың); *Ел ишинде сырын журттан жасырып*, *Жалынарман аяғыңа бас урып* (Жанан көринбес); *Исим оңлап, сен түсирдиң сәтине*, *Жел болып тиймедидиң* базда бетиме (Өмир, саған ашықпан).

Келтирилген мысаллардағы фразеологизмлер «көз», «бас», «аяқ», «бет» сөзлери тийкарында дөреген. Биринши мысалдағы фразеологизм қолынан келиў, орындай алыў мәнисин береді. Екинши мысалдағы «аяғына бас урыў» фразеологизми жалыныў, жалынышлы болыў мәнилеринде берилген. Ал кейинги мысалда берилген «бетине жел болып түспеў», «бетин жел қақпаў» фразеологизми қосық қатарларына сай, уйқастырып жүдә бир шеберлик пенен өзгертилип қолланғанын көриўмизге болады. И.Юсупов шығармаларында адамның дене мүшелериниң атамаларына байланыслы фразеологизмлер хәр қыйлы мәнилерди аңлатып келеді. Жыйналған материаллар тийкарында биз оларды семантикалық жақтан топарларға бөлип үйрениўди макул көрдик.

Адамның ис-хәрекетине байланыслы фразеологизмлердиң хәр түрли мәнилик өзгешеликлерин есапка алып төмендегише бир неше топарларға ажыратып өттик.

Менменлик етиў, менсинбеў мәнидеги фразеологизмлер: Бундай мәнини билдиретуғын фразеологизмлер И.Юсупов шығармаларында өнімли қолланылған. Мысалы: Егер *тилиң менен орақ орсан да*, Енди дәртке аспас билимсиз ақыл (Компьютер заманының муғаллимлерине); Ағасына *арқа сүйең* өскенлер, Онша *мисе тутпай* қарады саған (Қайта қурыўдың балларына); Жұлдыз излеп айқасынан, *Май басыпты көзимизди*. (Бул жер еле зор болады); Бул не көргенсизлик, тоба! *Хәр мурнында батпан самал* (Аўыл, аўыл); *Мурны аспанда, кеўли айларда болды*, Дәўири шым-шытырық болған шөгирме. (Шөгирме).

Мысалларды таллап қарағанымызда адамлардың сөзи менен исиниң бир емеслигин «*тили менен орақ орыў*» фразеологизми арқалы берилсе, менсинбеўшилиқ, көкирек етиў мәнилерин *арқа сүйеў, көзин май басыў, хәр мурнында батпан самал* фразеологизмлеринде көринеди. Мурнына самал ениў фразеологизмин еле де өткирлестирип бериў мақсетинде фразеологизмниң курамына «хәр» хәм «батпан» сөзлерин қосып қолланған. Әсиресе кейинги мысалымызда берилген *мурны аспанда, кеўли айларда* фразеологизми өзгеше шайырдың стилине тән шеберлик пенен пайдаланғанын көремиз.

Психологиялық халатларға байланыслы фразеологизмлер: И.Юсупов шығармаларында бундай психологиялық халатты, жағдайды билдиретуғын соматизмлер менен келген фразеологизмлерде шеберлик пенен жумсалған. Мысалы: Мурын көрмегенге мурын таң болып, Иши күйгенлердиң *баўыры қан болып*. (Дос хәзили); Өттиң талай телпек дирилдеспеден, *Басыңа көп ғаўға түскен* шөгирме. (Шөгирме); Мириўбеттиң нурын куйып жанларға, *Жүрек шәўкилдесип*, қуўантып елди. (Беглигинди бузба сен).

Келтирилген мысалларымызда *баўыры қан болыў* – қыйналыў мәнисин берсе, *басына ис түсиў* – фразеологизмин өзгертип *басына көп ғаўға түсиў* формасында фразеологизмди бериў арқалы қанша қыйыншылық, азаптардан өтип келгенин билдирген. Үшинши мысалда *жүрек шәўкилдеў* деген турақлы сөз дизбегі арқалы эмоциялық сезим берилген. Бул фразеологизм адамның қатты қуўаныў, шадланыў халатларын билдиреди.

Шайырдың төмендеги қатарларында қорқыў халатына байланыслы соматикалық фразеологизмлер берилген. Мысалы: Хәр адым атқанда *дизе қалтырап*, *Жүрекке ас батпас*, уйқымыз жайсыз. («Плаха» излеп...); Аяғымды таслар жаралап, *Хәўлиреди жүрегим* хәм де. (Александр Блокты оқығанда); *Жүрегим даўамас* енди көрмеге, Мәканлап алыпсаң өзин, байыўлы. (Байыўлы);

Бул мысаллардағы «*жүрекке ас батпас*», «*дизе қалтырап*», «*жүреги хәўлириў*», «*жүреги даўамас*» фразеологизмлеринде «қорқыў» мәнисинде берилген. Бунда шайырдың халықтың тил байлығынан пайдаланыў шеберлиги анық көринеди.

Хүрмет етиў, сыйлаў мәнисиндеги фразеологизмлер: Бундай мәнидеги соматикалық фразеологизмлерди де шайыр шығармаларында шебер жумсағанын көремиз. Мысалы: Арыў хаял қарсысында, *Дизе бүгип, басын ийген*. (Тилек); Адамшылық арға толы жүреги, Ана хүрметине *бас ийер* олар. (Жынысымды жырлайман); Жәхәнгир шахлар да, отыралмай тахта, Алдында *диз шөгип*, қазнасын шашқан. (Ким бар, бизиң жақтың хаялларындай);

Бул мысаллардан көринип турғанындай, соматизмлер менен келген фразеологизмлерден шайыр орынлы пайдаланғанын айрықша атап өтиўимиз керек. Шайырдың сөзге усталығы сонда көринеди, дәслепки мысалымызда еки фразеологизмди бир қатарда қолланған. Мысалларда келтирилген фразеологизмлердин хәммеси хүрмет етиў мәнисин берген.

Хәрекет-халатты билдиретуғын фразеологизмлер: Шайыр өзиниң қосықларында инсанның хәр қыйлы турмыслық халатын, хәрекетлерин баянлаўда соматикалық фразеологизмлерди қолланады:

Қосық – теңиз, болсам балық
Ис буйырса сиздей халық,
Аяғымды қолға алып,
Басым менен жумалайман.
(Сен дегенде...)

Келтирилген мысалда «аяқ», «қол», «бас» сөзлериниң «аяғын қолға алыў, басы менен жумалаў» түринде дизбеклесип келиўи арқалы адамның халықтың хызметине тақ турыў мәнисин ашып берилген.

Адамның минез-құлқын сыпатлайтуғын фразеологизмлер: Шайырдың шығармаларында адамның минез-құлқын сыпатлайтуғын оның сыртқы көриниси, ишки дүньясы қахарманның кеширмелери, портретин, характер жасаўда, турмыс тәшўишлерин сүўретлеп бериўде соматикалық фразеологизмлер пайдаланқолланылған. Мысалы: «Биймезгил қонақ па» деп шығып көрсем, Биреў тур *туўған айдай беси күнги*. (Кешки жол ойлары); *Қолы ашық* – жазық болың, Мийман менен маўасалы. (Еки жасқа бир нәсият); Кимлер жас қайтса да ақылы толған, Кимселер зуўқылдап *тил-жағы қалған*. (Болмаса); *Бар билгени аўзында*, Саўдырақ қарақалпағым. (Беглигинди бузба сен); *Тас баўыр* биреўлер жаңа бул жерде, Биреўди аямай тас пенен урды... (Тәжирийбе тамшылары).

Биринши мысалда қыздың сулыўлығын, гөззаллығын туўған айға мегзетип сүўретлесе, екинши мысалда *қолы ашық* фразеологизми арқалы ақ көкирек, сақый болыў мәнилерин берген. Үшинши мысалда «*тил жағы қалыў*» фразеологизми менен айырым адамлардың қуры сөз, қуры ўәде ямаса орынсыз сөйлей берететуғын характердеги образды ашып берген. Кейинги мысалларда *бар билгени аўзында* фразеологизми арқалы сада, ақ көкирек мәнисин берсе, *тас баўыр* фразеологизми менен жүдә қатал, жаўыз адамды сүўретлеп келген.

Миллий дәстүрлерди сүўретлейтуғын фразеологизмлер: Шайырдың қосық қатарларында бул түрдеги фразеологизмлерди де ушыратамыз. Мысалы: Тандыр жапқан жеңгейлерден бар мирәт, Рухсат жоқ *аўыз тиймей* өтиўге. (Күн шығыс жолаўшысына); *Улы қонса уясына, қызы қонса қыясына*, Ата менен анасына,

катнасыклы жол ашады. (Еки жаска бир нэсият); Сизлерден диз шөгип өтинемен мен, *Ауыз бирлик*, татыўлықты саклаўды. (Президент); Той, лазымға ат шаптырған, *Фарға тамыр туўысқанлық*, Бир қазанда ас демлеткен, *Баўыр басқан туўысқанлық*. (Туўысқанлық); Егер сен аспанды турсаң да тиреп, Аттан түсип, сәлем бермегин керек. Сонда ғаррылар қайтадан туўғандай, Куўанар *белине белбау буўғандай*. (Ғаррылар); Қой, жылаўық болмаң... Шай қойың, қәне... Ким ата-анасын байлап жүр белге... (Пазыйлет).

Келтирилген мысаллардағы фразеологизмлердің хәр биринде халқымыздың миллийлик дәстүрлери сәўлеленген. Бәримизге белгили нан *ауыз тийиў* фразеологизми нанның, аўқаттың улыўма тайын турған тамақтың шетинен ауыз тийиў менен бирге мийман, қонақ болың мәнини де береді. Бул фразеологизм арқалы қарақалпақ халқының миллийлигин көрсететуғын дәстүрлеримиздің басы десек те болады. Бул мысаллардың хәр биринде берилген фразеологизмлердің өзине тән өзгешелиги, экспрессивлик-эмоциональлық мәнилерин көриўимизге болады.

Солай етип, И.Юсупов шығармаларында адамның дене мүшелериниң атамаларына байланысly фразеологизмлер қолланылған. Ол халық тилиниң әлўан түрли лексика-семантикалық байлықларын көркем сўўретлеўдин тийкарғы элементи сыпатында қолланыўдағы қарақалпақ ауызеки әдебиятында да, классик шайырлар шығармаларында да кеңнен өрис алған дәстүрий тәжирийбелерди қарақалпақ әдебиятының соңғы раўажланыў баскышларында өзине тән өзгешелиги хәм шеберлиги менен эстетикалық талапларға сай дөретиўшилиқ пенен раўажландырыўға елеўли үлес қосқан көркем сөз шеберлериниң бири болды. Шайыр шығармаларының тилин изертлеў хәм үйрениў арқалы тилдің басқа лексикалық бирликлеринен айрықшаланып туратуғын тилдің қаймағы есапланған фразеологиялық сөз дизбеклерин стильлик бағдарда шебер пайдаланыўдың әлўан түрли сырларын, шайырдың өзине тән өзгешеликлерин анық көриўге болады.

ӘДЕБИЯТЛАР

1. Йўлдошев Б. Фразеологик услубият асослари. - Самарқанд, 1999, - Б.10
2. Айназарова Г. Қарақалпақ тилинде теңлес еки компонентли фразеологизмлердин лексика- семантикалық хәм стильлик өзгешеликлери. - Нөкис, 2015, - Б. 31,37.
3. Бердимуратов Е. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. - Нөкис, 1994. -Б 136-137.
4. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилиниң қысқаша фразеологиялық сөзлиги. - Нөкис, 1985. - Б. 44,48-49.
5. Джумамуратов Т. Русско-каракалпакский фразеологический словарь для школьников.- Нукус, 1985, - Б.146.
6. Исаев А. Соматические фразеологизмы узбекского языка. АҚД. Ташкент, 1977.
7. Абдиназимов Ш. Бердақтың фразеологиялық жаңашыллығы // «Әмиўдәрәя» журналы, 1998. №1-2, -Б. 108-109.

Аннотация: Фразеологизмлер - тилимизде өзиниң раўажланыўы барысында узак ўақытлар даўамында өз ара биригип қәлиплескен, бир неше сөзлерден дүзилген сөз дизбеклери есапланады. Бундай турақлы сөз дизбеклери өзиниң сыртқы көриниси бойынша да, мәнисиниң турақлылығы бойынша да, стиль жағынан да айрықшалықларға ийе. Сөзлик қурамда сол тилди дөреткен халықтың тарийхый өмир жолы, даналығы, пүткил руўхый хәм мәдений турмысы, өтмиши сәўлеленеди. Онда әсирлер даўамында халық тәрәпинен дөретилген образлы, тәсиршең тил байлықларының орны гиреўли. Олар тилдің тәкирараланбас миллий келбетин, сап байлығын аңлатыўда белгили дерек хызметин атқарады. Енди биз бул мақаламызда фраземалардың соматикалық стильлик хызметлерин үйренемиз. Қарақалпақ тилинде адамның дене мүшелериниң атамаларына (соматизмлерге) байланысly бир қанша фразеологизмлер анализ етилди.

Таяныш сөзлери: лексика, фразеологизм, термин, сөзлик қурам, көркем текст, семантика, турақлы сөз дизбеги, идиома, ушырма сөзлер, стилистика

ТАРЖИМАШУНОСЛИҚДАГИ НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАР ВА ТАРЖИМА ВАЗИФАЛАРИ

Жумамуратова Р. А.

Қарақалпақ давлат университети

Таржима тарихи жуда қадим замонлардан бошланади. Турли тилларда сўзлашувчи халқлар вакиллари бир-бирлари билан муомала-муносабатда бўлганларида азалдан таржимон (тилмоч) ёрдамига эҳтиёж сезганлар. Савдо-сотик ишлари, дипломатик муносабатлар ва маданий-маърифий алоқалар пайтида ҳамма вақт таржимага зарурат туғилган. Шу боис халқлар ўз таржимонларига чуқур ҳурмат билан қараганлар.

Ўзок даврлар мобайнида оғзаки шаклда ҳукм сўрган таржимачилиқ фаолияти аста-секин ёзма усулга ҳам қўчган. Мамлакатлар ўртасида ўрнатила бошлаган алоқа ва муносабатлар турли-туман ҳужжатларнинг ўзга халқлар тилларига таржима қилинишини тақазо этган. Даврлар ўтиши, фан-техника, адабиёт ва санъат тараққиёти муносабати билан хилма-хил соҳалар буйича қўплаб адабиётлар пайдо бўла бошлаган экан, ўларни ҳам мулоқатга киришилаётган мамлакатлар тилларига ёки улар тилларидан она тилига таржима қилишга эҳтиёж сезила бошлаган. Юртимизда таржима адабиёти Ватан адабиёти билан бир сафда ривожланиб, унинг ажралмас таркибий қисмига айланди. Шайх Саъдийнинг «Гулистон»и, Низомий Ганжавийнинг «Махзанул асрор». «Хисров ва Ширин»и, Фирдавсийнинг «Шохнома»- си, Кайковуснинг «Кобуснома»си, Умар Хайём рубойлари, Хофиз ғазаллари, шунингдек, араб ижодий фантазияси махсули булмиш «Минг бир кеча», хинд эртаги «Қалила ва Димна», Робиндранат Тагор романлари, киргиз халқи эпоси «М анас», Л. Н. Толстой романлари, А. С. Пушкин шеърияти, М ухтор Ауэзовнинг «Абай» романи, С. Айний ва М. Турсунзода